

PRAVO, VISOKO OBRAZOVANJE I DIGITALNO DRUŠTVO

Tatjana Bugarski¹, Sandra Fišer Šobot²

^{1,2}Univerzitet u Novom Sadu, Pravni fakultet, Novi Sad, Srbija

¹t.bugarski@pf.uns.ac.rs, ²s.fisersobot@pf.uns.ac.rs

Kratak sadržaj: Savremeni uslovi života i rada čiji razvoj je najviše obeležen dostignućima Treće i Četvrte industrijske revolucije, odnosno digitalizacijom i razvojem informaciono-komunikacionih tehnologija, a posebno veštačke inteligencije, nužno su se odrazili i na reformu visokog obrazovanja pravnika. S obzirom na to da su pravnici danas suočeni sa brojnim izazovima u radu u vezi sa novim digitalnim tehnologijama, neophodno je da poseduju specijalizovana znanja iz oblasti informaciono-komunikacionih tehnologija, kao i specifične digitalne veštine. Iako postoje sporadični pokušaji da se jednokratnim obukama nadomeste ovi nedostaci u znanju i veštinama, pokazuju se kao nedovoljni jer je neophodno da budući pravnici još tokom osnovnih studija steknu potrebne digitalne kompetencije. Prepoznajući značaj i neophodnost kreiranja adekvatnog studijskog programa za buduće pravnike i inoviranja nastavnih metoda, Pravni fakultet Univerziteta u Novom Sadu u saradnji sa Fakultetom tehničkih nauka Univerziteta u Novom Sadu pripremio je nov studijski program osnovnih akademskih studija „Pravo i informaciono-komunikacione tehnologije“ koji će obezbediti kompetentne diplomirane pravnike koji će odgovoriti na sve izazove na savremenom tržištu rada u digitalnom društvu.

Ključne reči: pravo, IKT, visoko obrazovanje, studijski program, digitalne kompetencije

LAW, HIGHER EDUCATION AND DIGITAL SOCIETY

Abstract: Contemporary living and working conditions, the development of which is most marked by the achievements of the Third and Fourth Industrial Revolutions, i.e. digitization and development of information and communication technologies, and especially artificial intelligence, necessarily reflected on the reform of higher legal education. Given that lawyers today are faced with numerous challenges in their work related to new digital technologies, it is necessary for them to possess specialized knowledge in the field of information and communication technologies as well as specific digital skills. Although there are sporadic attempts to compensate for these deficiencies in knowledge and skills with one-off trainings, they prove to be insufficient because it is necessary for future lawyers to acquire the necessary digital competencies during their basic studies. Recognizing the importance and necessity of creating an adequate study program for future lawyers and innovating teaching methods, the Faculty of Law of the University of Novi Sad in cooperation with the Faculty of Technical Sciences of the University of Novi Sad has prepared a new study program of basic academic studies "Law and Information and Communication Technologies" which will provide competent legal graduates who will respond to all challenges in the modern labor market in the digital society.

Keywords: law, ICT, higher education, study program, digital competences

1. UVODNA RAZMATRANJA

Razvoj društva je uslovljen brojnim faktorima koji nastaju kao rezultat tehničkog i tehničko-tehnološkog razvoja, a u poslednjih nekoliko decenija posebno razvoja informaciono-komunikacionih tehnologija i veštačke inteligencije. Dostignuća Treće i Četvrte industrijske revolucije su sasvim izvesno i u potpunosti zahvatila sve segmente života i rada što ima za posledicu postepenu ali intenzivnu promenu fizionomije društva u savremenom svetu. Brz rast međupovezanosti, automatizacije, mašinskog učenja i podaci u realnom vremenu su transformisali naš svakodnevni život, aktivnosti, zadatke i procese u integrisane digitalno oblikovane živote.¹ Nezaustavljiv proces digitalizacije se vidi i u Programu „Digitalna Evropa“ (2021-2027) koji ima za cilj digitalnu transformaciju u sferi ekonomije, industrije i društva (član 3).² Digitalizacija ima cilj da se život i rad učine efikasnijim i efektivnijim u svim aspektima. Program Digitalna Evropa je prvi program Evropske unije koji ima za cilj pokretanje digitalne transformacije Evrope, a Republika Srbija je postala punopravna članica ovog Programa. Program je usmeren na nekoliko ključnih oblasti u koje spadju i *digitalne veštine i obrazovanje* da bi se građanima Evrope omogućilo da se

¹ Ida Madieha Abdul Ghani Azmi, *Challenges for Legal Education in the Era of I.R.4.0*, UUM Journal of Legal Studies, 11(2), 2020, 28.

² Regulation (EU) 2021/694 of the European Parliament and of the Council of 29 April 2021 establishing the Digital Europe Programme and repealing Decision (EU) 2015/2240, OJ L 166, 11.5.2021, p. 1–34.

prilagode digitalnim promenama u društvu i radnom okruženju. Kako učiniti Evropu zelenijom i digitalnijom su dvostruki izazovi za našu generaciju, a naš uspeh u ispunjavanju njih će definisati našu budućnost.³

Potražnja poslodavaca za zaposlenima koji poseduju digitalne veštine postala je posebno razvijena u procesu digitalizacije privrede i tržišta rada. Nove digitalne tehnologije imaju značajan uticaj na tržište rada, jer su imale za posledicu nastanak novih profesija, ali i ono što je posebno značajno, modifikaciju tradicionalnih, što je posebno izraženo kada je u pitanju pravnička profesija. Pravnici se suočavaju sa izazovima digitalizacije u društvu što predstavlja problem, jer nemaju potrebna specijalizovana znanja iz oblasti informaciono-komunikacionih tehnologija, kao ni posebne digitalne veštine koje su neophodne za rad sa digitalnim tehnologijama. Rastući zahtevi za pravničkim znanjem i veštinama u digitalnom društvu predstavljaju ozbiljan izazov tradicionalnom obrazovanju budućih pravnika.⁴

Visoko obrazovanje, odnosno studijski programi i tradicionalne nastavne metode su takođe došli pod udar uticaja industrijskih, odnosno tehnoloških revolucija. U tom smislu, potreba za reformom obrazovanja pravnika ima dva aspekta. Kao prvo, potrebno je izvršiti promenu nastavnih metoda koje treba da budu u potpunosti prilagođene specifičnostima i potrebama današnjih studenata, mladih koji su pripadnici tzv. generacije Z, a koji će biti budućí diplomirani pravnici. Ono što je važno istaći je činjenica da ova generacija ima različit stav prema digitalizaciji u odnosu na starije generacije, a što neminovno utiče na njihov život, odnosno percepciju života, a njihove psihološke karakteristike u vezi sa učenjem razlikuju ih od prethodnih generacija zbog čega je za današnje studente prava životna snaga postojanja neposredna povratna informacija, što znači (ili bi značilo) stalnu i kontinuiranu evaluaciju i mentorstvo od strane nastavnika u okruženju za učenje.⁵ Specifičnosti ove generacije u kontekstu visokog obrazovanja su deficit pažnje i koncentracije, kao i njihov odnos prema pisanom tekstu koji je ambivalentan, s obzirom na to da najveći deo sadržaja u toku dana percipiraju kroz audiovizuelne sadržaje. U kontekstu načela visokog obrazovanja "Student u centru učenja", obrazovni zadatak je da se obezbedi da svi postignu ishode učenja definisane za pravničku profesiju, pa profesori preuzimaju ulogu mentora – za razliku od njihove ranije uloge jedinog posrednika i strogog čuvara znanja i da prilagode svoje nastavne metode generaciji Z.⁶ Kao drugo, jedan od osnovnih ciljeva visokog obrazovanja pravnika na osnovnim akademskim studijama treba da bude sticanje digitalnih kompetencija koje obuhvataju pored opštih i specifične kompetencije u zavisnosti od grane pozitivnog prava (građansko pravo, krivično pravo, privredno pravo, upravno pravo, poresko pravo i dr). Prema Preporukama Evropskog parlamenta i Saveta o ključnim kompetencijama za celoživotno učenje, digitalne kompetencije obuhvataju samouverenu i kritičku upotrebu tehnologije informacionog društva (engl. *Information Society Technology - IST*) za rad, slobodno vreme i komunikaciju. Ona je zasnovana na osnovnim veštinama u IKT: korišćenje računara za pronalaženje, procenu, skladištenje, proizvodnju, prezentaciju i razmenu informacija, kao i za komunikaciju i učešće u mrežama saradnje putem (engl. *Collaborative networks-CN*)⁷ Interneta.⁸ Digitalne kompetencije predstavljaju značajnu komponentu digitalne pismenosti pod kojom se podrazumeva mogućnost izbora i korišćenja odgovarajućih digitalnih alata i tehnologija za postizanje specifičnih rezultata.⁹ Digitalna pismenost se odnosi na sposobnost pronalaženja, korišćenja i kreiranja informacija preko Interneta uz razumevanje ograničenja tehnologije, a posebno opasnosti koje postoje u vezi sa navedenim, kao i poznavanje preventivnih mera koje su neophodne u korišćenju tehnologije. Kompetencije obuhvataju pored znanja i veštine u vezi sa digitalnim tehnologijama. Ove kompetencije obuhvataju digitalno znanje, veštine i pravničku logiku.¹⁰ Prema Preporukama Evropskog parlamenta i Saveta o ključnim kompetencijama za celoživotno učenje, potrebne veštine uključuju sposobnost pretraživanja, prikupljanja i obrade podataka i njihovog korišćenja na kritičan i sistematičan način, procenjivanje relevantnosti i razlikovanje stvarnog od virtuelnog uz prepoznavanje veza. Pojedinci treba da imaju veštine da koriste alate za proizvodnju, prezentovanje i razumevanje složenih podataka i mogućnost pristupa, pretraživanja i korišćenja usluga zasnovanih na Internetu. Pojedinci takođe treba da budu u mogućnosti da koriste IST za podršku kritičkom mišljenju, kreativnosti i inovacijama.¹¹ Formiranje profesionalne kompetencije pravnika u sadašnjoj fazi razvoja visokoškolskih ustanova nezamislivo je bez integracije u opšti sistem pripreme digitalnog obrazovanja.¹² Digitalna transformacija obrazovanja budućih pravnika je

³ European Commission, *The Digital Europe Programme*, <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/activities/digital-programme>

⁴ Yuliya Kharitonova, Larisa Sannikova, *Digital transformation of legal education*, *Medicine, Law & Society*, Vol. 15, No. 1/2022, 48.

⁵ Vid. Karsai Krisztina, *Future of Legal Education – Legal Education for the Future*, *Revista Facultatii de Drept Oradea*, Journal of the Faculty of Law Oradea No. 10/2023, 6-7, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4385003

⁶ *Ibidem*.

⁷ Kolaborativne mreže (Collaborative networks - CN) predstavljaju obećavajuću paradigmu u društvu vođenom znanjem (Luis M. Camarinha-Matos, Hamideh Afsarmanesh, *Collaborative Networks Value creation in a Knowledge Society*, In *Proceedings of PROLAMAT'06* (Springer) – Shanghai, China, 14-16 Jun 06, 1. https://www.researchgate.net/publication/200026050_Collaborative_Networks_Reference_Modeling).

⁸ *Recommendation of the European Parliament and of the Council of 18 December 2006 on key competences for lifelong learning (2006/962/EC)*, OJ L 394, 30.12.2006, p. 15.

⁹ Yuliya Kharitonova, Sannikova Larisa, *Digital Transformation of Legal Education*, *Medicine, Law & Society* Vol. 15, No. 1, 66.

¹⁰ Kate Galloway, *A Rationale and Framework for Digital Literacies in Legal Education*, *Legal Education Review*, Vol. 27, Issue 1/2017, 6.

¹¹ *Recommendation of the European Parliament and of the Council of 18 December 2006 on key competences for lifelong learning (2006/962/EC)*, OJ L 394, 30.12.2006, p. 16.

¹² Demchenko, T.S., Demchenko, M.V., Ilyina, I.Yu. (2017). *Razvitie professional'nykh kompetency s cel'yu kar'ernogo rosta molodykh specialistov v kontekste social'nogo kontrolya* [Development of professional competencies for the career growth of young specialists in the context of social control]. *Ekonomika obrazovaniya*. 6: 49-56, citiran kod: Maksim V. Demchenko, Mehriban E. Gulieva, Tatiana V. Larina, Evgeniya P. Simaeva, *Digital Transformation of Legal Education: Problems, Risks and Prospects*, *European Journal of Contemporary Education*, 2021. 10(2), 300.

neophodna i iz razloga što su stasale nove generacije koje pokazuju izuzetnu sklonost ka korišćenju novih tehnologija u svakodnevnom životu, a istraživanja IT stručnjaka su pokazala da se sve više tehnologije koriste ne samo u profesionalnoj sferi, već i za socijalizaciju i komunikaciju zbog čega će digitalizacija obrazovanje učiniti prilagođenijim novim generacijama, što će dovesti do povećanja konkurentnosti univerziteta na tržištu obrazovanja, stvaranja dodatne vrednosti i uključivanja studenata.¹³

2. STUDIJSKI PROGRAM "PRAVO I INFORMACIONO-KOMUNIKACIONE TEHNOLOGIJE"

Na Pravnom fakultetu u Novom Sadu u toku je priprema dokumentacije za akreditaciju novog studijskog programa osnovnih akademskih studija „Pravo i informaciono-komunikacione tehnologije“ (dalje: PiKT), koji će biti realizovan u saradnji sa Fakultetom tehničkih nauka Univerziteta u Novom Sadu.

Savremeno obrazovanje diplomiranih pravnika podrazumeva sticanje ne samo tradicionalnih pravničkih znanja i veština, nego i savremenih pravničkih znanja, kao i drugih znanja koja će im omogućiti da budu konkurentni na tržištu rada. S obzirom na to da su imperativ savremenog tržišta rada pravnici koji poseduju digitalne kompetencije, cilj obrazovanja budućih pravnika na Pravnom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu je da studenti koji završe osnovne akademske studije PiKT budu prepoznati od strane budućih poslodavaca kao kvalitetni i kompetentni kadrovi koji mogu da odgovore savremenim potrebama i zahtevima radnog okruženja.

PiKT je studijski program prvog stepena studija, koji ima obim od 240 ESPB i traje četiri godine, odnosno osam semestara. Njegovim završetkom studenti dobijaju stručni naziv „diplomirani pravnik“. Na studijskom programu ne postoji obaveza izrade završnog rada.

Kurikulum se sastoji od 34 predmeta, od čega je 25 obaveznih predmeta i devet izbornih predmeta. Obavezni predmeti obuhvataju sve predmete koji se polažu na pravosudnom ispitu, kao i predmete koji studentima obezbeđuju sticanje opštih i predmetno specifičnih kompetencija potrebnih za obavljanje poslova pravničke profesije u digitalnom društvu. Uticaj digitalizacije i veštačke inteligencije na pravničku profesiju i obrazovanje diplomiranih pravnika se ne može zanemariti. Smatramo da u savremenom društvu nije više dovoljno da se pravnici obrazuju za polaganje pravosudnog ispita, nego je potrebno da im se omogući sticanje različitih znanja i veština koje će omogućiti njihovo prilagođavanje zahtevima tržišta rada. Pravni fakultet u Novom Sadu je prepoznao potrebu da se kurikulumom obuhvate predmeti koji će studentima omogućiti sticanje novih analitičkih veština, a naročito veština u korišćenju savremenih tehnologija, kao i poslovnih i upravljačkih veština.¹⁴

U studijskom programu postoji ukupno 23 izborna predmeta, raspoređenih u 9 „korpi“ tako da tako da se studentima omogući izbor između pravnih predmeta i predmeta povezanih sa informaciono-komunikacionim tehnologijama. Konačno, na završnoj godini studija postoji obavezna stručna praksa u trajanju od 90 sati (obima 3 ESPB) koju će studenti imati mogućnost da realizuju u pravosuđu, organima uprave i privrednim društvima, uključujući i IT kompanije.

Savremeno pravničko obrazovanje podrazumeva uvažavanje šireg društvenog konteksta i razumevanje da diplomirani pravnik u digitalnom društvu pored opštih i predmetno-specifičnih kompetencija treba da usvoji i posebna znanja, a posebno da razvije specifične digitalne veštine. Studijski program PiKT studentima omogućava sticanje opštih i predmetno specifičnih kompetencija, koje su društveno opravdane i u svemu u skladu sa savremenim kretanjima u društvu i načinom obavljanja poslova u uslovima intenzivne digitalizacije svih segmenata života i rada. Studenti koji uspešno okončaju ovaj studijski program biće osposobljeni za korišćenje i primenu informaciono-komunikacionih tehnologija u različitim granama prava budući da će u okviru studijskog programa steći znanja i veštine u vezi sa osnovama informaciono-komunikacionih tehnologija, osnovama sistemskog softvera, sistema za upravljanje poslovnim procesima i sistema za upravljanje dokumentima. Takođe, tradicionalni pravni predmeti na studijskom programu će biti izučavani tako da se studentima omogući sticanje predmetno-specifičnih i savremenih znanja o pravnoj regulativi pravnih odnosa u kojima je intenzivna upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija. Obrazovanje budućih pravnika će biti usmereno ne samo na razumevanje, nego na razvijanje veština primene, analize i ocene pravnih normi. Imajući u vidu sve izneto diplomirani studenti će imati razvijena znanja i veštine u upotrebi znanja pri obavljanju pravnih poslova u različitim oblastima uključujući e-upravu, e-pravosuđe, e-trgovinu, informacionu bezbednost i drugo.

Savremeno obrazovanje pravnika mora biti usmereno prema studentima koji pripadaju tzv. generaciji Z. U tom smislu potrebno je razumeti da oni tehnologije koriste u svakodnevnom životu za komunikaciju, ali i za sticanje novih znanja. Ne može se ignorisati činjenica da su usmereni na razumevanje sveta i usvajanje znanja putem audiovizuelnih sadržaja.¹⁵ Upravo zbog navedenog studijski program PiKT ima za cilj da rezultira povećanjem njihovih kompetencija, što podrazumeva i izmenu načina realizacije studijskog programa. Nastava na svim predmetima će biti interaktivna uz upotrebu adekvatnih audio-vizuelnih sadržaja. Na svim obaveznim predmetima pored teorijske nastave predviđena je i praktična nastava koja će se realizovati kao vežbe i drugi oblici nastave (DON). Praktična nastava će podrazumevati aktivno korišćenje svih dostupnih tehnologija. Navedeno je u potpunosti usklađeno sa stavovima

¹³ Andrey Sadkov, Natalia Kvitsinia, Viktoria Sandalova, *The phenomenon of digitalization of the legal business education*, SHS Web of Conferences 109, 01035 (2021), LISID-2020,1.

¹⁴ Vid. Ida Madieha Abdul Ghani Azmi, *Challenges for Legal Education in the Era of I.R.4.0*, UUM Journal of Legal Studies, 11(2), 2020, 36.

¹⁵ K. Karsai, 7.

iznetim u teoriji da je neophodno reformisati kurikulume studijskih programa na pravnim fakultetima i usmeriti više pažnju na praktičnu nastavu, koja će omogućiti sticanje dodatnih znanja i veština (engl. *soft skills*). Konkretno, u oblasti pravnih nauka potrebno je razvijati pravnu logiku i veštine koje omogućavaju rešavanje složenih zadataka, u kojima je potrebna subjektivna ocena i u kojima su pravnici nezamenljivi.¹⁶

3. ZAKLJUČAK

Visoko obrazovanje pravnika je od posebnog značaja u uslovima digitalizacije i razvoja IKT, s obzirom na to da od kompetencija i veština budućih pravnika zavisi i kvalitet njihovog rada u svim poslovima, a što će se odraziti i na kvalitet života i rada celokupnog društva. S obzirom na to da je sasvim za očekivati da će digitalizacija uticati na rutinske operacije, poput odabira sudske prakse i traženja potrebnih propisa, ovi poslovi će najverovatnije biti robotizovani. Tako će mlađi pravници morati da se prekvalifikuju u pravne analitičare, čiji će zadatak biti pametno traženje informacija uz korišćenje najnovijih alata, ali donošenje odluke na osnovu odabira informacija korišćenjem digitalnih tehnologija i dalje će ostati na pravicima.¹⁷ U smislu navedenog, nov studijski program OAS PiKT Pravnog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu će obezbediti kvalitetne i digitalno kompetentne buduće pravnike koji će moći da odgovore na sve izazove savremenih trendova razvoja ekonomije, industrije i celokupnog društva.

4. LITERATURA

- [1] Andrey Sadkov, Natalia Kvitsinia, Viktoria Sandalova, *The phenomenon of digitalization of the legal business education*, SHS Web of Conferences 109, 01035 (2021), LISID-2020, 1-7.
- [2] Ida Madieha Abdul Ghani Azmi, *Challenges for Legal Education in the Era of I.R.4.0*, UUM Journal of Legal Studies, 11(2), 2020, 27-51.
- [3] Kate Galloway, *A Rationale and Framework for Digital Literacies in Legal Education*, Legal Education Review, Vol. 27, Issue 1/2017, 1-27.
- [4] Krisztina Karsai, *Future of Legal Education – Legal Education for Future*, Revista Facultatii de Drept Oradea, Journal of the Faculty of Law Oradea, <https://ssrn.com/abstract=4385003>
- [5] Luis M. Camarinha-Matos, Hamideh Afsarmanesh, *Collaborative Networks Value creation in a knowledge society*, In Proceedings of PROLAMAT'06 (Springer) – Shanghai, China, 14-16 Jun 06, https://www.researchgate.net/publication/200026050_Collaborative_Networks_Reference_Modeling
- [6] Maksim V. Demchenko, Mehriban E. Gulieva, Tatiana V. Larina, Evgeniya P. Simaeva, *Digital Transformation of Legal Education: Problems, Risks and Prospects*, European Journal of Contemporary Education, 2021. 10(2), 297-307.
- [7] Svetlana Mironova, Tamara Bogdanova, Svetlana Simonova, *The introduction of digital technologies in the educational process of training lawyers*, SHS Web of Conferences 69, 00079 (2019), CILDIAH-2019, 1-6.
- [8] Yuliya Kharitonova, Sannikova Larisa, *Digital Transformation of Legal Education*, Medicine, Law & Society Vol. 15, No. 1/2022, 47-72.
- [9] Regulation (EU) 2021/694 of the European Parliament and of the Council of 29 April 2021 establishing the Digital Europe Programme and repealing Decision (EU) 2015/2240, OJ L 166, 11.5.2021, p. 1–34.
- [10] Recommendation of the European Parliament and of the Council of 18 December 2006 on key competences for lifelong learning (2006/962/EC), OJ L 394, 30.12.2006, p. 10-18.
- [11] European Commission, *The Digital Europe Programme*, <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/activities/digital-programme>

¹⁶ Vid. više Ida Madieha Abdul Ghani Azmi, 40.

¹⁷ Svetlana Mironova, Tamara Bogdanova, Svetlana Simonova, *The introduction of digital technologies in the educational process of training lawyers*, SHS Web of Conferences 69, 00079 (2019), CILDIAH-2019, 3.